

El carboneig al massís dels Ports

La seva integració dins del context general de la Catalunya moderna i contemporània

ipecc

Itxaso Euba Rementeria, Domènec Ribes i Mateu
Institut Català d'Arqueologia Clàssica

En aquest treball presentem l'estudi etnogràfic sobre el carboneig del massís dels Ports. Aquesta pràctica, destinada principalment a activitats domèstiques i artesanes, va tenir una gran importància des de l'edat mitjana (Curto, 2001). Els resultats s'integren dins d'un context més general del carboneig durant l'època moderna i contemporània, a través d'un estudi comparatiu amb altres estudis etnogràfics i antracològics (anàlisi de carbons de carboneres) sobre carboneres de Catalunya (Codina, 2001; Euba, 2008; Gutiérrez i Perearnau, 1996; Solà, 2003).

L'estudi etnogràfic s'ha basat en una sèrie d'entrevistes que s'han fet a tres carboners. El primer carboner entrevistat ha estat Joan Fornós Vilagrassa, conegut com *Juanito lo Carboneret*, nascut fa 90 anys a Arnes (Terra Alta), on encara viu. L'avi i el pare també havien estat carboners. Juanito va començar a fer carboneres quan era jove, entre els 10 i 12 anys d'edat, però fins que no va morir el seu pare no s'hi dedicà de manera professional.

Salvador Miralles Ferràs, de 59 anys nascut i resident a Horta de Sant Joan (Terra Alta), és restaurador. El carboneig era una activitat suplementària. Salvador va començar a fer carboneres

quan era petit i va tornar a fer-ne un altre cop des de fa 18 anys per al seu restaurant; va fer 7 o 8 carboneres.

Miquel Coma Llobart, nascut al Mas de la Franqueta (Terra Alta), però que actualment resideix als Reguers (Baix Ebre), és pagès i va fer carboneres com una activitat suplementària. Al Miquel Coma i al seu germà Joaquim els ensenyà a fer carboneres el Pere del Mas de Rodetes, el qual havia treballat amb el pare del *Juanito lo Carboneret*.

La tala d'arbres

La tala dels arbres es duia a terme uns mesos abans de fer el carbó, perquè la llenya havia d'estar seca, però tampoc massa. L'època de l'any de la tala, però, depenia de cada carboner. Hi havia carboners professionals que treballaven tot l'any i, per tant, talaven arbres tots els mesos; però els que no eren professionals acostumaven a fer-ho durant l'estiu, quan arribava el bon temps. Hi havia pagesos que feien carboneres com a activitat suplementària per obtenir més ingressos, principalment quan la terra no proporcionava fruits en un moment concret. Aquests pagesos treballaven com a carboners durant l'hivern. Els tres carboners entrevistats corresponen a cada una d'aquestes categories. Per una banda, Miquel Coma només talava arbres i feia carboneres a l'hivern, perquè era pagès. El *Carboneret* d'Arnes feia aquestes activitats al llarg de tot

l'any, perquè era carboner professional. Finalment, Salvador Miralles només les feia a l'estiu per poder tenir carbó per al seu restaurant. Els tres venien part del carbó que feien a les ferreries, però també a les ciutats grans.

La fusta utilitzada

La fusta utilitzada per fer carbó havia de ser llisa, sense nusos i curta, perquè no es trencava i donava un carbó sencer i bo. Normalment, s'utilitzaven branques d'un diàmetre d'entre 10 i 20 cm de mitjana. Segons els carboners entrevistats, era millor l'ús de la fusta d'aquest calibre per fer carbó, però el fet que no s'utilitzessin grans troncs també estaria relacionat amb el control de l'ús forestal, que ja es documenta des de la baixa edat mitjana al massís dels Ports (Curto, 2001; Miralles, 2001). De fet, aquesta norma havia de ser semblant a totes les poblacions catalanes, perquè als Pirineus orientals, on el carbó tenia un objectiu industrial molt important, també s'utilitzava aquest mateix calibre. Igual que als Ports, l'ús de la fusta per a la indústria naval va tenir una gran importància als boscos dels Pirineus, i els arbres més madurs es van destinar per a aquest ús, pràcticament fins al segle XIX (Euba, 2008).

Per fer carbó relacionat amb l'activitat metal·lúrgica s'utilitzava el pi, normalment el blanc o el roig, perquè aquesta activitat, tan artesanal (ferrerries) com

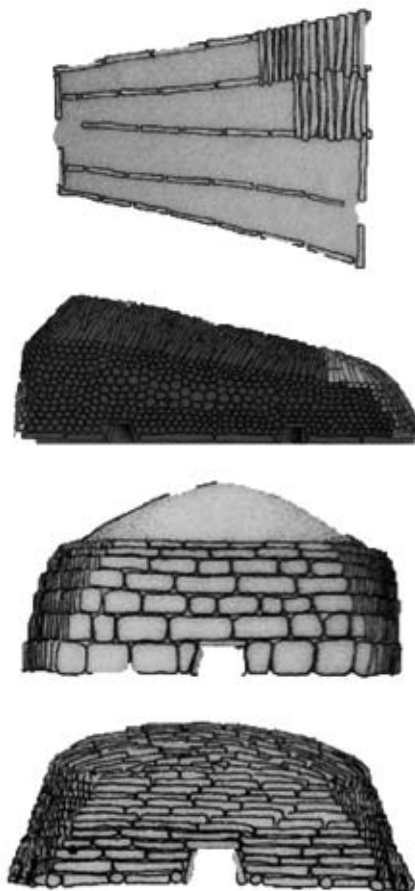


■ FIGURA 1. Tècnica de construcció d'una carbonera francesa (extret de Duhamel du Monceau, 1761).

industrial (fargues), demanava una pujada ràpida de temperatura i un gran poder calorífic, i el pi era l'arbre que tenia aquestes dues qualitats. Per fer carbó per a restaurants o per a llars domèstiques, es demanava un carbó que proporcionés una combustió més lenta i, per tant, més duradora; la millor espècie per obtenir aquest tipus de combustió era l'alzina, espècie que, a més, és molt freqüent a Catalunya. Aquesta és l'espècie que més s'utilitzava a Horta de Sant Joan i a la majoria de poblacions catalanes que venien carbó per a usos diferents de la metal·lúrgia. També utilitzaven, però, altres espècies que estiguessin disponibles en l'entorn que explotaven, si la llenya que oferien aquestes espècies també era bona, barrejant carbó d'alzina amb aquestes espècies. La taula 1 mostra les diferents espècies utilitzades, a part de l'alzina, als diferents llocs de Catalunya (Euba, 2008).

Diferents tipus de carboneres

La carbonera francesa, o «pila alta» al Montseny (Gutiérrez i Perearnau,



■ FIGURA 2. Tècnica de construcció d'una carbonera de manxa (extret de la placa informativa del mas del Quiquet d'Arenes).

1996), és la més comuna a Catalunya. Es tracta d'una carbonera amb morfologia circular o ovoide. S'han documentat carboneres del segle XIV al XVII d'aquest tipus a la serra del Cadí (Alt Urgell), per exemple. Es tracta de carboneres de gran mida (uns 10 metres de diàmetre) que fan carbó de pi roig per a les fargues de l'entorn. Per a fer una carbonera rodona (vegeu la figura 1), la llenya s'apila recolzada al voltant d'una fusta col·locada en vertical i es fan dos o tres pisos iguals. La fusta del mig es retira una vegada s'ha construït la pila i serà per on s'encendrà la carbonera. Aquest tipus de carboneres normalment no tenen marge de pedra, tot i que si se situen en vessants a vegades poden tenir un petit mur de delimitació (Euba, 2008).

A Horta de Sant Joan també es feien aquest tipus de carboneres, però era més freqüent fer-les de manxa, les quals explicarem més endavant. En aquesta localitat de la Terra Alta les carboneres rodones estaven destinades a fer carbó de pi per a les ferreries, perquè el car-

bó que s'obtenia no era de tan bona qualitat com el que s'extreia de les carboneres de manxa (com. pers. Miquel Coma). A altres zones de Catalunya, però, aquest tipus de carbonera era la que es construïa per fer carbó d'alzina (Alta Garrotxa o Montseny) (Euba, 2008).

Podem dir, doncs, que aquests tipus de carboneres eren de gran mida i que demanaven una especialització del carboner, perquè eren carboneres molt complicades. Estaven relacionades amb activitats industrials com la farga catalana, però també amb activitats artesanals com les ferreries o els restaurants. El fet que s'anomeni *francesa* aquest tipus de carboneres es deu, segurament, al fet que gran part dels carboners que les feien provenien sobretot de l'Arieja. Així s'ha documentat almenys als Pirineus orientals (Codina et al., 2001).

Les carboneres de manxa, les més habituals a Horta de Sant Joan i Arnes, eren més baixes i allargassades, i es construïen amb paret de pedra seca. Al Montseny també es feien carboneres similars a les de manxa, les quals s'anomenaven *pila tortosina* (Gutiérrez i Perearnau, 1996). També se'n feien al Montsec (la Noguera), on es coneixien com *manxa de ferrer* (Solà, 2003).

La pila tortosina o carbonera de manxa té una morfologia trapezoïdal i els costats són sostinguts amb murs de pedra seca. Aquestes carboneres no tenen xemeneia sinó tres espiralls a la part del darrere, els quals fan la funció de xemeneia. Al voltant d'aquestes espiralls es col·loquen pedres i, quan no interessa que estiguin obertes, es col·loca una pedra plana al davant. Als costats de la carbonera també es fan forats per conduir la combustió. Aquestes carboneres normalment fan de 4 a 5 m de llarg, 3 m d'amplada i d'1 a 2 m d'alçada. La carbonera s'encén per l'espirall de la part del davant, tal com ens explica el carboner Miquel Coma (vegeu la figura 2).

La tercera manera de fer carbó consisteix simplement en uns forats que es fan a terra, s'omplen de branques i es cobreixen amb terra. A Horta de Sant Joan s'anomenen *formiguers*, i aquest tipus de carboneres es fan amb branques mortes dels cultius. El carbó i la cendra obtinguts es destinen a la desinfecció i abonament dels camps. Al Montseny s'anomenen *clots* (Gutiérrez i Perearnau, 1996) i el carbó obtingut en aquestes carboneres es destina a les ferreries. Per això, a més de branques utilitzen les soques. Aquestes carboneres del Montseny es van mullant mentre el foc està viu perquè el carbó no tingui massa poder calorífic. ■

BIBLIOGRAFIA

Codina, O. et al. *La Farga Rosell (1842-1876). El zenit de l'obtenció del ferro pel sistema directe*. Andorra: Govern d'Andorra, Ministeri de Turisme i Cultura, Àrea de Recerca Històrica, Fundació CaixaBank, 2001.

Curto, A. «La gestió dels Ports durant la baixa Edat Mitjana». *Recerca* (2001), 5: 21-52.

Duhamel du Monceau, H. L. *L'Art du Charbonnier ou Manière de faire le charbon de bois*. BnF. Paris, 1761.

Euba, I. *Análisis antracológico de estructuras altimontanas en el valle de la Vansa-Sierra del Cadí (Alt Urgell) y en el valle del Madriu (Andorra): explotación de recursos forestales del Neolítico a época moderna*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2008.

Gutiérrez i Perearnau, C. *El carboneig. L'exemple del Montseny*. Barcelona: Alta Fulla, 1996.

Solà, J. *La muntanya oblidada. Economia tradicional, desenvolupament rural i patrimoni etnològic al Montsec*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2003. [Temes d'Etnologia de Catalunya; 7]

TAULA 1

Espècies explotades en carboneres de diferents regions catalanes (Euba, 2008)	Alzina	Roure	Faig	Pi	Alzina surera	Bruc	Arboç	Om	Boix	Olivera	Aladern
Montseny (Vallès Oriental)	x		x	x			x				
Massís de Baulida (les Gavarres)	x	x				x	x				
Serra de la Mare de Déu del Mont (Alta Garrotxa)	x	x		x	x						
Vall de Llémèna	x	x		x				x			
Montsec (la Noguera)	x	x		x							
Horta de Sant Joan i Arnes	x	x	x	x			x		x	x	x